Kapitola 5.

DĚLENÍ KONVEXNÍHO ÚTVARU NA ČÁSTI TÉHOŽ OBSAHU

V této kapitole se budeme zabývat výhradně omezenými dvojrozměrnými útvary, většinou konvexními. První úloha, kterou budeme řešit, je rozdělení útvaru přímkou na dvě části téhož obsahu. Začneme dvěma příklady.

Příklad 17. Je dán trojúhelník ABC a mezi vrcholy A, B bod D. Bodem D máme vést přímku p tak, aby rozdělila daný trojúhelník na dva obrazce téhož obsahu.

Řešení. Označíme strany a úhly trojúhelníka obvyklým způsobem, vzdálenost AD označíme v a budeme předpokládat, že platí $v \leqq \frac{1}{2} c$. [Kdyby bylo $v > \frac{1}{2} c$, vyměnili bychom označení vrcholů A, B (a tím i stran a, b, úhlů α, β) a postupovali bychom dále naznačeným způsobem.] Je-li $v = \frac{1}{2} c$, pak trojúhelníky ADC, BDC mají týž obsah a úloha je rozřešena. Na obr. 31 je naznačena situace, kdy je $v < \frac{1}{2} c$, tj. $v < c - v$. V tomto případě pro obsahy trojúhelníků platí $\triangle ADC < \triangle BDC$ (proč?), kde např. znak $\triangle ADC$ značí obsah trojúhelníka ADC; hledaná přímka p bude tedy protínat stranu BC v jejím vnitřním bodě X. Označme $BX = x$ a uplatněme podmínku $\triangle ABC = 2 . \triangle BDX$. Podle známého vzorce je

$$\triangle ABC = \frac{1}{2} ac \sin \beta, \quad \triangle BDX = \frac{1}{2} x (c - v) \sin \beta.$$

Z předchozí podmínky vyplývá $\frac{1}{2}ac\sin\beta = x(c - v)$. $\sin\beta$, neboli po úpravě

$$x : a = \frac{1}{2}c : (c - v). \tag{21}$$

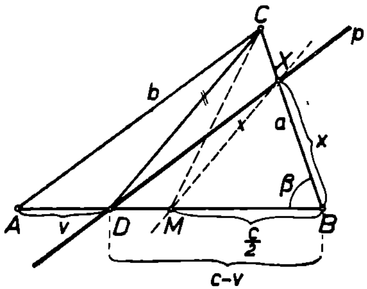

Obr. 31

Z rovnice (21) vyplývá podle známé věty konstrukce bodu X: patrně je $CD \parallel MX$; přitom M značí střed strany AB.

Tuto konstrukci můžeme ověřit i jinak: Protože je $CD \parallel MX$, platí pro obsahy trojúhelníků $\triangle CDM = \triangle CDX$; má tedy trojúhelník AMC týž obsah jako (vypuklý) čtyřúhelník $ADXC$, a to $\frac{1}{2}\triangle ABC$.

Příklad 18. Je dán trojúhelník ABC a přímka s. Máme vést přímku p rovnoběžnou s přímkou s tak, aby přímka p rozdělila daný trojúhelník ve dva obrazce téhož obsahu.

Řešení. Předpokládejme nejprve, že přímka s není rovnoběžná se žádnou stranou trojúhelníka ABC. Vedeme vrcholy A, B, C po řadě přímky s_1, s_2, s_3 rovnoběžně s přímkou s. Právě dvě z těchto přímek jsou opěrné (proč?), třetí protíná protější stranu trojúhelníka v jejím vnitřním bodě. Zvolíme-li vhodně označení vrcholů trojúhelníka, jsou s_1, s_2 opěrné přímky, s_3 protíná stranu

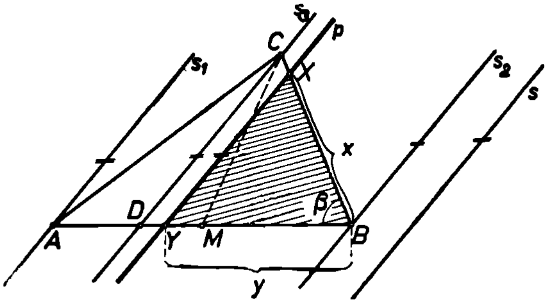

Obr. 32

AB v jejím vnitřním bodě D (obr. 32). Můžeme ještě předpokládat, že je $AD \leqq AM$, kde M je střed strany AB; i toho můžeme dosáhnout případnou výměnou označení vrcholů A, B.

Je-li $AD = AM$, je hledaná přímka $p \equiv s_3$. Je-li $AD < AM$, je $\triangle\, ADC < \triangle\, BDC$ a hledaná přímka p protne strany BC, BA po řadě v bodech X, Y, pro něž platí $BX < BC$, $BY < BD$. Označme strany a úhly trojúhelníka ABC obvyklým způsobem, dále označme $BX = x$, $BY = y$. Z podmínky pro obsahy plyne

$$\frac{1}{2}\,ac\,\sin\beta = 2\cdot\frac{1}{2}\,xy\sin\beta,$$

neboli

$$2xy = ac. \tag{22}$$

Z podobnosti trojúhelníků $\triangle\, BXY \sim \triangle\, BCD$ dostaneme $x : a = y : (c - v)$ neboli

$$x = \frac{a}{c - v} y. \tag{23}$$

Dosadíme-li z (23) do (22), vyjde po úpravě

$$y^2 = \frac{1}{2} c (c - v). \tag{24}$$

Z rovnice (24) vyplývá, že úsečka BY je střední geometrickou úměrnou úseček BM, BD. Sestrojení bodu Y např. pomocí Eukleidovy věty přenecháváme čtenáři.

Je-li přímka s rovnoběžná s některou stranou trojúhelníka ABC, je jeho „rozpůlení"*) známá školská úloha, kterou nebudeme řešit.

V příkladech 17, 18 šlo o rozpůlení konvexního útvaru — trojúhelníka — dvojím způsobem: jednak přímkou procházející daným bodem, jednak přímkou daného směru. Druhý způsob je důležitější a studuje se zejména u konvexních útvarů. Platí následující velmi obecná věta:

VIII. *Nechť je dán v rovině omezený dvojrozměrný útvar* U *obsahu* P *a dále přímka* s *této roviny. Pak existuje jediná přímka* p *rovnoběžná s přímkou* s*, která dělí útvar* U *na dvě části obsahu* $\frac{1}{2} P$.

Přitom se ve větě VIII nepožaduje, aby útvar U byl konvexní; věta platí dokonce i v takovém případě, když se útvar U skládá z konečného počtu od sebe oddělených částí.

Věta VIII zaručuje sice existenci takové přímky p, ale neříká nic o jejím sestrojení. Je-li útvar U složitější než třeba v úloze 18, může být konstrukce přímky p velmi

*) Tím rozumíme rozdělení trojúhelníka v části téhož obsahu.

obtížná. Uvedeme ještě jeden příklad půlení nekonvexního útvaru.

Příklad 19. Je dán nekonvexní šestiúhelník *ABCDEF*, skládající se ze tří shodných čtverců *ABCH*, *CDEG*,

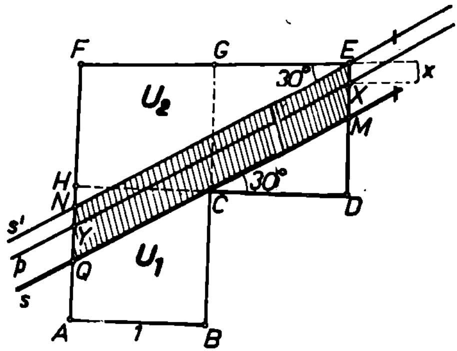

Obr. 33

CGFH (obr. 33). Dále je dána přímka $s \equiv CM$ (bod *M* leží mezi *D*, *E*) tak, že $\sphericalangle MCD = 30°$. Daný šestiúhelník máme rozpůlit přímkou *p* rovnoběžnou s přímkou *s*.

Řešení. Zvolme úsečku *AB* za jednotku délky. Přímka *s* odděluje z daného šestiúhelníka U trojúhelník *CDM* a lichoběžník *ABCQ*, které dohromady tvoří útvar U_1 o obsahu 1; platí totiž shodnost trojúhelníků $\triangle CDM \cong \cong \triangle CHQ$, tj. obsah útvaru U_1 je roven obsahu čtverce *ABCH*.

Přímka $s' \parallel s$ vedená bodem *E* protne přímku *AE* v bodě *N* ležícím mezi *A*, *H* (odůvodněte!). Přímka s' oddělí od šestiúhelníka U trojúhelník $\triangle EFN \equiv U_2$, jehož obsah je

$$\frac{1}{2} EF \,.\, FN = \frac{1}{2} .\, EF^2 \operatorname{tg} 30^0 = \frac{1}{2} \,.\, 4 \,.\, \frac{1}{3} \sqrt{3} = \frac{2}{3} \sqrt{3} > 1.$$

Průnik pásu roviny omezený rovnoběžkami s, s' s šestiúhelníkem U je rovnoběžník $ENQM$ (na obr. 33 vyšrafovaný). Tento rovnoběžník je třeba rozdělit vhodnou příčkou $p \equiv XY \parallel s$ (X mezi E, M, Y mezi N, Q) tak, aby obsah lichoběžníka $EFYX$ byl roven $\frac{3}{2}$. Obsah P tohoto lichoběžníka vyjádříme podle známého vzorce

$$P = \frac{1}{2} (EX + EX + EF \operatorname{tg} 30^\circ) \,.\, EF. \qquad (25)$$

Označíme-li $EX = x$, dostaneme ze vztahu (25) rovnici

$$2x + \frac{2}{3} \sqrt{3} = \frac{3}{2}$$

a odtud

$$x = \frac{1}{12} (9 - 4\sqrt{3}).$$

Přemýšlejte, zda dovedete udat eukleidovskou konstrukci bodu X.

Úloha 43. Je dán pravoúhlý nerovnoramenný trojúhelník ABC s přeponou AB. Nad jeho odvěsnami jsou sestrojeny (vně trojúhelníka) čtverce $ADEC$, $BCFG$. Veďte přímku rovnoběžnou s AB tak, aby rozpůlila útvar složený z obou čtverců.

Úloha 44.* Dokažte, že rovinný útvar (konvexní či nekonvexní) souměrný podle středu S je půlen jenom všemi těmi přímkami, které procházejí jeho středem souměrnosti S. Vyložte na nekonvexním útvaru vyšrafovaném na obr. 34.

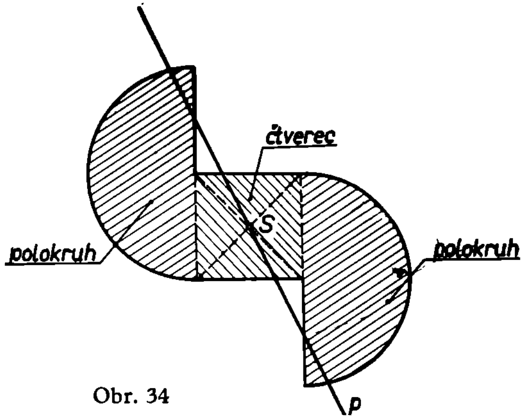

Obr. 34

Příklad 20. Je dán útvar V z příkladu 8. Útvar V je tedy úseč paraboly omezená přímkou m, kolmou k její ose. Útvar V máme rozpůlit přímkou p, která svírá s osou paraboly úhel velikosti 60°.

Řešení. Nejprve uvedeme bez odvození vzorec pro obsah tzv. úseče paraboly, tj. konvexního omezeného útvaru, který je průnikem útvaru z příkladu 4 a poloroviny (vyšrafovaný útvar na obr. 35). Nechť je úseč omezena tětivou, jejíž krajní body jsou $[x_1, x_1^2]$, $[x_2, x_2^2]$, $x_1 < x_2$; přitom je lhostejno, zda obě souřadnice x_1, x_2 jsou čísla kladná nebo záporná, či zda jedno je kladné a druhé záporné (jako na obr. 35), či zda jedno z nich je rovno nule. Ohlášený vzorec pro obsah P vyšrafované úseče zní

$$P = \frac{1}{6}(x_2 - x_1)^3. \tag{26}$$

Přímka p v naší úloze má směrnici tg $30° = \frac{1}{3}\sqrt{3}$ (případem směrnice $-\frac{1}{3}\sqrt{3}$ se nemusíme zabývat,

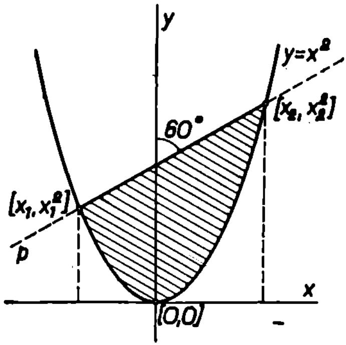

Obr. 35

neboť útvar V je souměrný podle osy y). Předpokládejme, že hledaná přímka p protne ve dvou bodech oblouk paraboly a nikoli v jednom bodě oblouk a v druhém tětivu AB. Výpočtem se ukáže, zda byl tento předpoklad správný. Jsou-li $[x_1, x_1^2]$, $[x_2, x_2^2]$ průsečíky přímky p s parabolou ($x_1 < x_2$), pak platí

$$\frac{x_2^2 - x_1^2}{x_2 - x_1} = x_1 + x_2,$$

tj.

$$x_1 + x_2 = \frac{1}{3}\sqrt{3}. \tag{27}$$

Obsah útvaru V podle vzorce (26) je $P_V = \frac{1}{6}[2 - (-2)]^3 = \frac{32}{3}$. Podle téhož vzorce (26) pak platí

$$\frac{1}{6}(x_2 - x_1)^3 = \frac{1}{2} \cdot \frac{32}{3} = \frac{16}{3}. \tag{28}$$

Z rovnice (28) dostaneme $x_2 - x_1 = \sqrt[3]{32}$, tj.

$$x_2 - x_1 = 2\sqrt[3]{4}. \tag{29}$$

Spojením rovnic (27), (29) vyjde

$$x_1 = \frac{1}{6}\sqrt{3} - \sqrt[3]{4}, \quad x_2 = \frac{1}{6}\sqrt{3} + \sqrt[3]{4}, \tag{30}$$

numericky $x_1 \doteq 0{,}289 - 1{,}587 = -1{,}298$, $x_2 \doteq 0{,}289 + 1{,}587 = 1{,}876$. Náš předpoklad se tedy potvrdil, neboť je $-2 < x_1 < x_2 < 2$ (-2, 2 jsou souřadnice x krajních bodů A, B).

Z výsledků (30) a z rovnice paraboly $y = x^2$ dostaneme souřadnice obou bodů, v nichž protíná hledaná přímka p hranici útvaru V.

Úloha 45. Je dán lichoběžník $ABCD$ se základnami $AB < CD$. Sestrojte přímku a) rovnoběžnou se základnami, b) rovnoběžnou s úhlopříčkou AC, která dělí lichoběžník ve dva obrazce téhož obsahu.

Příklad 21. Je dán půlkruh omezený průměrem $AB = 2r$. Máme půlkruh rozpůlit přímkou, rovnoběžnou s AB.

Řešení. Hledaná přímka p oddělí od půlkruhu úseč, jež má obsah $\frac{1}{4}\pi r^2$ (obr. 36). Označme C, D průsečíky přímky p s polokružnicí k, dále φ velikost (ve stupních)

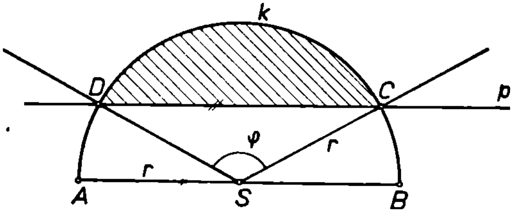

Obr. 36

úhlu $\sphericalangle\, CSD$ (S je střed průměru AB). Obsah vyšrafované úseče je pak

$$\frac{1}{360}\pi r^2\varphi - \frac{1}{2}r^2 \sin\varphi;$$

platí tedy

$$\frac{1}{360}\pi r^2\varphi - \frac{1}{2}r^2 \sin\varphi = \frac{1}{4}\pi r^2.$$

Po úpravě dostaneme

$$\frac{1}{180}\pi\varphi - \frac{1}{2}\pi = \sin\varphi. \qquad (31)$$

Položíme-li $y = \sin\varphi$, je $y = \frac{1}{180}\pi\varphi - \frac{1}{2}\pi$, což je klíč ke grafickému řešení rovnice (31). Řešení je naznačeno na obr. 37; vysvětlete je podrobně! (Přímka m na obr. 37 je sestrojena pomocí úseků, které vytíná na osách souřadnic.)

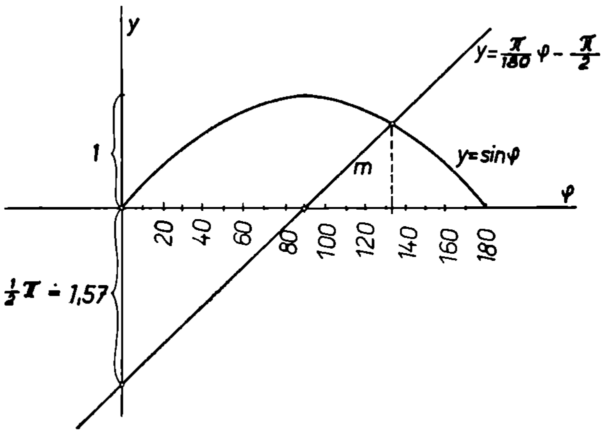

Obr. 37

Další úlohy se týkají rozdělení omezeného dvojrozměrného konvexního útvaru U dvěma navzájem kolmými přímkami na čtyři části téhož obsahu. Lze dokázat, že takové rozdělení je vždy možné; ovšem směry těchto přímek nejsou libovolně volitelné a také jejich průsečík není libovolný bod útvaru U. Rozdělení konvexního útvaru navzájem kolmými přímkami p, q na čtyři části téhož obsahu ukazuje obr. 38.

Příklad 21. Máme dokázat, že obě navzájem kolmé přímky, které dělí omezený konvexní středově souměrný útvar na čtyři části téhož obsahu, se nutně protínají v jeho středu souměrnosti.*)

Řešení (obr. 39). Nechť je útvar U rozdělen dvěma navzájem kolmými přímkami na čtyři části téhož obsahu;

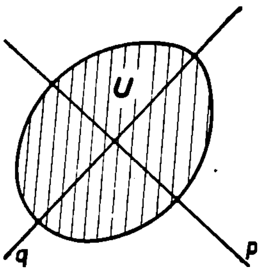

Obr. 38

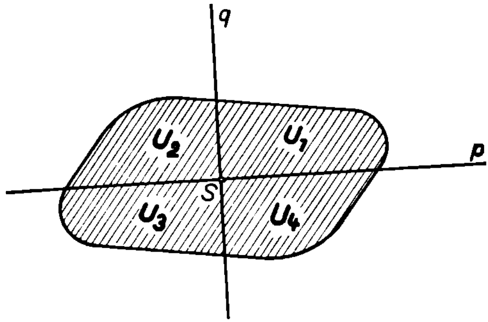

Obr. 39

označíme tyto části (i jejich obsahy) U_1, U_2, U_3, U_4 podle obrázku 39. Protože je $U_1 = U_2 = U_3 = U_4$, je též $U_1 + U_2 = U_3 + U_4$ a $U_1 + U_4 = U_2 + U_3$, tj. každá z přímek p, q půlí útvar U. Podle výsledku úlohy 44 procházejí obě přímky p, q středem souměrnosti S.

Poznámka. Sestrojíme-li dvě navzájem kolmé přímky, z nichž každá půlí konvexní útvar U, není tím zaručeno, že je útvar rozdělen na čtyři části téhož obsahu. Podržíme-li totiž označení z obr. 39, platí $U_1 + U_2 = U_3 + U_4$ a $U_1 + U_3 = U_2 + U_3$; z těchto dvou rovností dostaneme (odečtením druhé od první) $U_1 = U_3$ a pak i $U_2 = U_4$; tím však není zaručeno, že platí rovnost

*) Dá se dokázat, že omezený útvar má nejvýše jeden střed souměrnosti.

$U_1 = U_2$ a pak i rovnost $U_3 = U_4$. Aby tato rovnost platila, je třeba zvolit určitou dvojici navzájem kolmých „půlících" přímek, jak ukazuje třeba příklad 22.

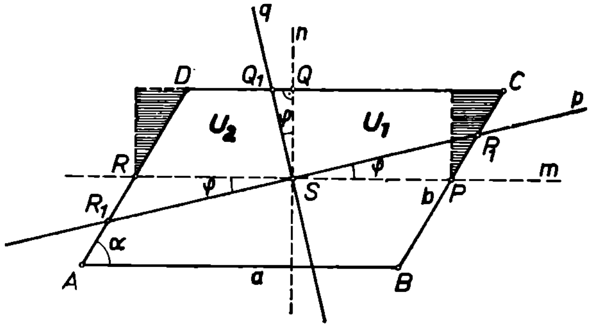

Obr. 40

Příklad 22. Je dán rovnoběžník $ABCD$, jehož strany mají délky $AB = a$, $BC = b$ a vnitřní úhel $\sphericalangle DAB$ má velikost α; přitom je $a \geqq b$, $\alpha \leqq 90°$. Máme rozdělit rovnoběžník $ABCD$ dvěma navzájem kolmými přímkami na čtyři části téhož obsahu.

Řešení. Podle výsledku příkladu 21 procházejí hledané přímky p, q středem souměrnosti S daného rovnoběžníka. Veďme bodem S přímku $m \parallel AB$, přímku $n \perp AB$ a označme body P, Q, R podle obr. 40. Označme dále U_1 lichoběžník $SPCQ$, U_2 lichoběžník $RSQD$; pro jejich obsahy zřejmě platí $U_1 > U_2$, určitěji

$$U_1 = U_2 + \frac{1}{8} b^2 \sin 2\alpha, \tag{31'}$$

jak si snadno ověříte; oba obsahy se totiž liší o obsah obou vodorovně šrafovaných trojúhelníků v obr. 40.

Hledané, navzájem kolmé přímky p, q dostaneme otočením dvojice m, n kolem středu S o ostrý nebo nulový úhel velikosti φ, jak je naznačeno na obr. 40. Označíme-li body P_1, Q_1, R_1 podle tohoto obrázku a označíme-li dále Δ, Δ', Δ'' po řadě obsahy trojúhelníků SPP_1, SQQ_1, SRR_1, pak pro obsahy obrazců U_1, U_2, Δ, Δ', Δ'' platí

$$\mathsf{U}_1 - \Delta + \Delta' = \mathsf{U}_2 - \Delta' + \Delta''. \tag{32}$$

Trojúhelníky s obsahy Δ, Δ'' jsou souměrně sdruženy podle středu S, proto jsou shodné; pro jejich obsahy pak platí $\Delta = \Delta''$. Z rovnosti (32) pak dostaneme

$$2(\Delta - \Delta') = \mathsf{U}_1 - \mathsf{U}_2. \tag{33}$$

Spojením vztahů (31), (33) vyjde

$$\Delta - \Delta' = \frac{1}{16} b^2 \sin 2\alpha. \tag{34}$$

Nyní vyjádříme obsahy Δ, Δ'. Platí

$$\begin{aligned} SQ &= \frac{1}{2} b \sin \alpha, \quad QQ_1 = \frac{1}{2} b \sin \alpha \operatorname{tg} \varphi, \\ SR &= \frac{1}{2} a, \quad SR_1 = \frac{1}{2} a \frac{\sin \alpha}{\sin(\alpha - \varphi)}; \end{aligned} \tag{35}$$

poslední ze vztahů (35) se dostane použitím sinové věty na trojúhelník SRR_1. Dále dostaneme s použitím vztahů (35)

$$\Delta = \frac{1}{2} SQ \cdot QQ_1 = \frac{1}{8} b^2 \sin^2 \alpha \operatorname{tg} \varphi,$$

$$\Delta' = \frac{1}{2} SR \cdot SR_1 \sin \varphi = \frac{1}{8} a^2 \frac{\sin \alpha \sin \varphi}{\sin(\alpha - \varphi)}.$$

Dosadíme z (36) do (34) a dělíme rovnici číslem $\frac{1}{8}\sin \alpha$ (které je různé od nuly); vyjde

$$a^2 \frac{\sin \varphi}{\sin(\alpha - \varphi)} - b^2 \sin \alpha \frac{\sin \varphi}{\cos \varphi} = b^2 \cos \alpha.$$

Po odstranění zlomků a další úpravě dostaneme

$$a^2 \sin \varphi \cos \varphi = b^2(\cos\alpha\cos\varphi + \sin\alpha\sin\varphi)\sin(\alpha-\varphi),$$

neboli

$$\frac{1}{2}a^2 \sin 2\varphi = b^2 \cos(\alpha - \varphi) \,.\, \sin(\alpha - \varphi),$$

neboli dále

$$\frac{1}{2}\, a^2 \sin 2\varphi = \frac{1}{2} b^2 \sin(2\alpha - 2\varphi).$$

Rozvedeme-li $\sin(2\alpha - 2\varphi)$ podle vzorce, dostaneme konečně rovnici

$$(a^2 + b^2 \cos 2\alpha) \sin 2\varphi = b^2 \sin 2\alpha \cos 2\varphi, \tag{37}$$

což je jednoduchá goniometrická rovnice pro neznámou φ a s parametry a, b, α. Obrácením předcházejícího postupu zjistíme, že každý ostrý nebo nulový úhel, jehož velikost φ splňuje rovnici (37), dává řešení dané úlohy.

Např. pro $\alpha = 90°$ (obdélník) nabude rovnice (37) tvaru

$$(a^2 - b^2) \sin 2\varphi = 0; \tag{38}$$

dostaneme jediné řešení $\varphi = 0$ — střední příčky obdélníka, pokud je $a > b$. Je-li $a = b$ (čtverec), má rovnice (38) za řešení kteroukoli velikost φ intervalu $0° \leqq \varphi < 90°$.

Vyšetřte podobně případ $a = b$ (kosočtverec) a ověřte si, že každý rovnoběžník, který není čtverec, lze rozdělit ve čtyři části téhož obsahu jen jedinou dvojicí navzájem kolmých přímek.

Úloha 46. Rozdělte na čtyři části téhož obsahu dvěma navzájem kolmými přímkami některé útvary osově souměrné, a to a) rovnoramenný lichoběžník (použijte výsledku úlohy 45); b) útvar V z příkladu 20 (použijte výsledku tohoto příkladu); c) útvar U z úlohy 3b); zde volte lichoběžník $ABCD$ tak, aby platilo $\sphericalangle ACE = 60°$, $\sphericalangle DHE = 150°$ a vypočtěte velikosti ostatních potřebných úhlů z obr. 4b.